

Ляшко О.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПОРУШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ТА СПОСОБИ ЇХ ЗАХИСТУ

Здійснено аналіз конституційних громадянських і політичних прав та свобод людини, які порушуються чи обмежуються на тимчасово окупованих територіях України. Визначено особливості їх захисту за допомогою спеціально уповноважених органів публічної влади, їх посадових осіб, правозахисних та інших неурядових організацій, включаючи міжнародні організації тощо.

Ключові слова: конституційні права, свободи, громадянські права, політичні права, тимчасово окуповані території, забезпечення прав людини, захист прав людини, гарантії прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Проблеми забезпечення прав людини в різні історичні часи були завжди актуальними. Деякі з прав людини повертають на тому чи іншому етапі посилену увагу населення, відповідних органів публічної влади. Держави, що розвиваються, завжди створювали певну систему забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина, відповідних гарантій їх захисту тощо. На сьогодні в Україні актуалізувалась потреба у створенні системи ефективних способів забезпечення, гарантій захисту прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях.

Так, окупація Кримського півострова з боку Російської Федерації в лютому 2014 року унеможливила або ускладнила використання різних каналів комунікації між Кримом та рештою України. Унаслідок цього відбулася дезінтеграція спільного інформаційного та смислового простору України та її тимчасово окупованої території. Масована пропагандистська кампанія з боку російської влади через ЗМІ (яка почалася задовго до окупації півострова), обмеження доступу незалежних журналістів та міжнародних моніторингових місій формують в Україні та світі необ'єктивне бачення подій у Криму, передумов окупації півострова та умов життя в окупації. Особливо відчутним вплив дезінформації та інформаційно-психологічних операцій є на території самого Кримського півострова, населення якого окупаційна влада позбавляє альтернативних джерел інформації, свободи думки і слова [1], а також способів відновлення

порушених прав і свобод людини, притягнення винних до відповідальності тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізу забезпечення і захисту прав і свобод людини та громадянина присвячена велика кількість наукових праць як вітчизняних авторів, так і зарубіжних дослідників. Тут варто відзначити, насамперед, праці таких дослідників, як В. Букач, М. Гульгай, В. Демиденко, Н. Камінська, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Мацькевич, Л. Наливайко, В. Погорілко, А. Олійник, Н. Оніщенко, Ю. Римаренко, В. Федоренко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко й інші.

Із часу проголошення незалежності України було проведено значну кількість дисертаційних досліджень, присвячених закономірностям ззабезпечення і захисту прав людини, способам захисту окремих видів прав і свобод людини і громадянина, в тому числі за участю відповідних органів і посадових осіб публічної влади. Водночас особливої уваги захисту прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях України належною мірою не приділялось.

Цілі статті полягають у вивченні порядку і способів захисту конституційних прав та свобод людини, які порушуються чи обмежуються на тимчасово окупованих територіях України. Важливо дослідити роль і місце спеціально уповноважених органів публічної влади, їх посадових осіб, правозахисних та інших неурядових організацій, включаючи міжнародні організації в даному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Привертають увагу позиції О.В. Зайчука, В.С. Журавського, Н.В. Камінської, Н.М. Оніщенко, Ю.С. Шемшученка та ін. учених відносно того, що демократизм будь-якої держави визначається її ставленням до прав та свобод людини. За Конституцією України утвердження та забезпечення прав людини є ключовим обов'язком держави. Щодо утвердження, то слід відмітити, що в Основному Законі, дійсно, закріплено широке коло особистих, соціально-економічних, політичних і культурних прав та свобод відповідно до міжнародних стандартів. Що ж до реального забезпечення відповідних прав та свобод, то тут є серйозні проблеми. Найбільш важливою з них є проблема гарантій цих прав та свобод, що перебуває в площині відносин тріади «громадянин – суспільство – держава». У цій тріаді інтереси громадянина є домінантою, яка опосередковує взаємодію правової держави та громадянського суспільства. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, закріплюється в ст. 3 Конституції України. Але держава взаємодіє часто не безпосередньо з громадянином, а через суспільство. Громадянське суспільство стає базисом демократичної держави лише тоді, коли його інтереси та інтереси держави не протиставляються. Демократична держава має розв'язувати суперечності, що виникають між нею та суспільством [2; 3].

Така ж ідея прослідковується в міркуваннях А.М. Колодія, який наголошує на тому, що принцип реальності прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина, як і принципи верховенства права та поділу влади, становить основу правової держави. Сутність його полягає в тому, що права, свободи, обов'язки та законні інтереси людини і громадянина мають бути не тільки продекларовані в законодавчих актах, а й забезпечені та гарантовані всіма соціальними суб'єктами, насамперед – державою [4, с. 136].

У зв'язку з останніми подіями на території України в Женеві оприлюднено текст тематичної доповіді Управління Верховного Комісара ООН із прав людини «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)», підготовленої Місією ООН із прав людини в Україні на виконання відповідної резолюції ГА ООН 71/205. Доповідь містить факти системних порушень прав людини Російською Федерацією в незаконно окупованому Криму в період із лютого 2014 р. по вересень 2017 р. та засвідчує зухвале ігнорування Росією своїх міжнародно-право-

вих зобов'язань, які випливають із Гаазьких та Женевських конвенцій [5].

Як зазначається в Стратегії інформаційної реінтеграції Криму, одним із наслідків окупації стали міграційні процеси, що зумовили зменшення частки українських громадян у Криму. Створені суттєві складнощі для вивчення громадської думки на окупованому півострові, а його результати часто є недостовірними через атмосферу несвободи та залякування респондентів. Найбільш мобілізованою та організованою проукраїнською спільнотою на тимчасово окупованій території є кримсько-татарський народ. Такі дії окупанта створюють передумови для значних порушень прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території [6].

Однак права людини гарантуються міжнародними договорами та угодами, а також звичаєвим правом, які застосовуються за будь-яких обставин як у мирний час, так і під час війни. Згідно з міжнародним правом Російська Федерація повинна дотримуватися своїх зобов'язань за міжнародним правом у сфері прав людини в Криму з моменту встановлення «ефективного контролю» над цією територією.

Управління Верховного комісара ООН із прав людини у своїй тематичній доповіді «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» стверджує, що Україна вважає, що окупація Криму почалася 20 лютого 2014 р., і відмовляється від зобов'язань у сфері прав людини щодо цієї території з моменту втрати нею фактичного контролю над півостровом. 14 травня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Заяву про відступ, де вказала, що «повну відповідальність за дотримання прав людини і виконання відповідних міжнародних договорів на анексованій та тимчасово окупованій території України несе Російська Федерація» [5].

А тому згідно із частинами другою та третьою статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені в порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків [7].

І Російська Федерація, і Україна є сторонами Гаазької конвенції 1907 р., четвертої Женевської

конвенції 1949 р. і Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. Ця міжнародно-правова база врегулювання питання окупованих територій. Правовий режим окупованої території також регулюється звичаєвим міжнародним правом. Окупаційна держава не набуває суверенітету над окупованою територією, а повинна дотримуватися законодавства, діючого на такій території, якщо воно не становить загрозу безпеці або не перешкоджає застосуванню четвертої Женевської конвенції.

Водночас реальна ситуація, що склалася на тимчасово окупованих територіях України, змушує проаналізувати, які саме права порушуються на цих територіях. Аналізуючи звіти міжнародних та вітчизняних громадських організацій, аналітичні довідки, статистичну інформацію органів державної влади України, слід зазначити, що на території Автономної Республіки Крим країною-агресором порушено, насамперед, такі права людини: громадянські і політичні права; економічні, соціальні та культурні права.

До громадянських і політичних прав людини, що порушуються на тимчасово окупованих територіях, відносять нижчеприведені.

1. Унаслідок окупації громадяни України – мешканці Автономної Республіки Крим – були позбавлені *права на волевиявлення та права на управління державними і суспільними справами*. Таким чином, Росія порушила положення Конституції України та низки міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини 1948 р. [8] щодо права брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників; Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (МПГПП) щодо права голосувати і бути обраним [9]; Протоколу №1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) щодо права на вільні вибори [10]. Зокрема, населення окупованого Криму не змогло взяти участь у президентських виборах 25 травня 2014 р., парламентських виборах 26 жовтня 2014 р. та місцевих виборах в Україні 25 жовтня 2015 р. З іншого боку, імітація процедур проведення місцевого референдуму 16 березня 2014 р., вибори до «Державної ради республіки» Крим і «місцевих органів» Криму 14 вересня 2014 р. були системним порушенням демократичних принципів. У подальшому сформовані в нелегітимний спосіб, ці представницькі органи стали прикриттям для вчинення окупаційними органами російської влади дій масових порушень прав людини і громадянина [11].

Також діями окупаційної влади фактично ліквідовано *місцеве самоврядування*. Унаслідок цього громадяни України, які проживають на території Кримського півострова, позбавлені прав, гарантованих статтями 7 та 140 Конституції України. Крім того, за Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» громадяни України, які вимушено залишили своє місце проживання внаслідок тимчасової окупації Кримського півострова, обмежені у своїх *виборчих правах*, оскільки можуть брати участь лише у виборах та референдумах загальнонаціонального масштабу на материковій частині України [7].

Як убачається з викладеного, на тимчасово окупованій території порушується право людини, що гарантоване ст. 38 Конституції України, де зазначено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування [12].

2. *Права людини на життя, свободу, безпеку, особисту недоторканність*. Численні міжнародні та національні звіти, моніторинги з прав людини щодо дотримання прав людини в Криму вказують, що кримські татари, українці, кримчаки, караїми постійно зазнають тиску з боку окупаційної влади, який виявляється в їх переслідуванні, застосуванні насильства і жорстокого поведіння. Зібрана інформація дозволяє стверджувати, що порушення прав людини здійснюється за підтримки та схвалення керівництва Російської Федерації [9].

Право на свободу та особисту недоторканність покликане забезпечити, щоб усі люди могли вести свою повсякденну діяльність без утисків чи побоювань бути затриманими без законної підстави. Воно складається з двох ключових компонентів: свободи від свавільних арештів і затримань; захисту від насильницьких зникнень. Свавільне позбавлення волі може прирівнюватися до порушення вимоги, встановленої в спільній для Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I ст. 3, яка встановлює, що до всіх цивільних осіб і осіб, які перестали брати участь у військових діях, повинно бути забезпечено гуманне ставлення.

Погоджуємось, що слід спрямувати дипломатичні зусилля на поширення рекомендацій Резо-

люції ПАРЄ від 21 квітня 2016 р. щодо застосування цільових санкції на всіх, причетних до порушення фундаментальних прав людини на тимчасово окупованій території Криму [13]. Таким чином, унаслідок протиправних дій країни-агресора на тимчасово окупованих територіях порушені конституційні права людини, що гарантовані ст. 27 (Кожна людина має невід'ємне право на життя); ст. 29 (Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність) Конституції України [12].

3. *Свобода пересування.* Встановлення Російською Федерацією державного кордону на адміністративному кордоні (АК) між материковою частиною України і Кримом, що є порушенням резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262, негативно позначилося на свободі пересування громадян України. Були введені й інші юридичні обмеження – як Російською Федерацією, так і Україною [14]. Міжнародне право в галузі прав людини гарантує свободу пересування кожному, хто на законних підставах перебуває в межах кордонів держави, і право залишати власну країну і в'їжджати до неї. Уряд суверенної держави має право обмежувати свободу пересування за умови, що такий захід є необхідним, обґрунтованим і пропорційним.

Отже, на тимчасово окупованих територіях порушується право, передбачене ст. 33 Конституції України, а саме: «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну» [12].

4. *Право на повагу до приватного і сімейного життя.* УВКПЛ підрахувало, що з початку окупації Криму поліція і ФСБ провели близько 150 рейдів по приватних будинках, підприємствах, кафе, барах, ресторанах, ринках, школах, бібліотеках, мечетях і медресе (ісламських релігійних школах). Ці заходи здійснювалися на предмет пошуку зброї, наркотиків і літератури екстремістського змісту, забороненої законодавством Російської Федерації. На переконання деяких співрозмовників, такі операції мали на меті вселити страх, зокрема в кримськотатарській громаді, щоб попередити або запобігти діям чи заявам, які ставлять під сумнів порядок, установлений з березня 2014 року. З огляду на невинувато широке тлумачення закону Російської Федерації про проти-

дію екстремізму, застосовуваному в Криму, такі обмеження можуть бути рівносильні невинувато втручанням в право на повагу до приватного і сімейного життя, право на повагу до власності особи [5].

Тобто порушено ст. 32 Конституції України, де передбачено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [12].

5. *Право на свободу совісті, релігії та віросповідання.* Окупація РФ Криму призвела до релігійно вмотивованих переслідувань священнослужителів, окремих віруючих та релігійних громад на півострові. Утисків зазнають громадяни, що сприймаються російською окупаційною владою як загроза для реалізації плану захоплення півострова через їх особисту проукраїнську позицію чи відкриту антиокупаційну позицію конфесій (Українська православна церква Київського Патріархату, Українська греко-католицька церква, протестантські церкви, мусульмани-суніти). Поширеними стали незаконні обшуки, накладання штрафів, вилучення обладнання та релігійної літератури, що відбувається на підставі звинувачень в екстремізмі чи тероризмі, проблеми перереєстрації згідно з вимогами законодавства РФ [9; 14].

Ст. 58 четвертої Женевської конвенції передбачено, що окупаційна держава повинна давати релігійним служителям змогу надавати духовну допомогу членам своїх релігійних громад, а ст. 15 Додаткового протоколу I до конвенції закріплює, що окупаційна держава повинна поважати і захищати цивільний духовний персонал. Крім того, МПГПП і ЄКПЛ передбачають, що кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії і що право сповідувати свою релігійну і переконання підлягає лише тим обмеженням, які встановлені законом і є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і прав і свобод інших осіб [10; 11, 15]. Після початку окупації свобода релігії та переконань у Криму опинилася під загрозою через низку інцидентів, націлених на представників міноритарних конфесій та належних їм релігійних об'єктів. Обмеження свободи віросповідання, крім того, стали результатом запровадження юридичних вимог про перереєстрацію, а також законодавства, яке в ім'я боротьби з екстремізмом зробило обмеження на діяльність релігійних груп жорсткішими; відповідних судових рішень [5].

Незалежними спостерігачами фіксуються численні факти зростання релігійної нетерпимості стосовно мусульманських громад і християнських

церков із боку не лише вірних та прибічників християнської конфесії «Русская православная церковь (Московского патриархата)», а й офіційних представників органів влади Російської Федерації, їх кримських маріонеток. Зокрема, від представників кримсько-татарського народу надходять численні заяви про релігійні утиски, порушення прав мусульман на приватність під час здійснення релігійних обрядів та відвідування мечетей тощо [14].

Як бачимо, порушене право, передбачене ст. 35 Конституції України, де вказується, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [12].

6. *Права осіб, які утримуються під вартою.* Згідно з даними Міністерства юстиції України на 20 березня 2014 р. в єдиному слідчому ізоляторі Криму, в Сімферополі, містилися 1086 осіб, 1353 засуджених відбували терміни покарання в колонії суворого режиму в Сімферополі, 789 засуджених – у колонії загального режиму в Керчі і 67 засуджених – у виправному центрі в Керчі. Після окупації Криму всі чотири установи були включені до складу пенітенціарної системи Російської Федерації, що призвело до переведення сотень осіб, що утримувалися під вартою в Криму, до виправних установ, розташованих в Російській Федерації. Після того як Росія взяла Крим під свій контроль, місцеві суди припинили всі поточні апеляційні розгляди за українським законодавством, чим порушили права на гарантії справедливого судового розгляду. Вироки щодо відбування покарання в тюремному ув'язненні були переключені відповідно до законодавства Російської Федерації, іноді на шкоду затриманим [5].

7. *Право на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації.* Необґрунтовані обмеження права збирати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї суттєво послаблюють свободу вираження думок, яка захищена ст. 19 МПГПП і ст. 10 ЄКПЛ. У Криму право висловлювати свої погляди і думки суттєво обмежене [10; 11, 16]. У березні 2014 р. було відключено аналогове мовлення українських телевізійних каналів, і почалася трансляція російських телевізійних каналів. Журналісти піддавалися нападам і жорсткому поводженню, проте ніяких розслідувань за цими епізодами не проводилося [23]. Ще раніше було заборонено поширення єдиної україномовної газети «Кримська світлиця», і її редакції довелося звільнити орендовані приміщення [5].

Одним із ключових інструментів закріплення наслідків окупації Криму став наступ російських спецслужб на місцеві ЗМІ та журналістів. На порушення свободи слова припадає близько 20% із 246 правопорушень [17], зафіксованих «Крим SOS» станом на травень 2016 р. Журналісти зазнають утисків у вигляді обшуків, допитів, переслідувань, криміналізації висловлювань. Під таким тиском багато журналістів, не згодних з окупаційною політикою російської влади, вимушені залишити територію півострова [9].

Важливою є консолідована системна державна інформаційна політика України щодо Криму за участю державних органів, інститутів громадянського суспільства, ЗМІ та інші зацікавлених суб'єктів. Водночас без чітко визначеної мети інформаційної політики та механізмів взаємодії між зацікавленими сторонами в процесі її вироблення та втілення це вкрай проблематично. Не дивлячись на Стратегію інформаційної реінтеграції Криму, мешканці окупованого Криму та внутрішньо переміщені особи з Криму в якості основної перешкоди для ведення ефективної інформаційної політики найчастіше вказують на розбіжності між заявами представників держави, що Крим є Україною, та політикою, що її держава проводить стосовно населення окупованої території [1].

Враховуючи ситуацію, що склалася на тимчасово окупованій території, відбувається порушення права, що визначене ст. 34 Конституції України, де передбачено, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [12].

8. *Право на громадянство.* Найпоширенішим правопорушенням із боку Росії став адміністративно-правовий тиск на громадян окупованих територій щодо відмови від українського громадянства. Політика нав'язування населенню Криму російського громадянства здійснюється на підставі ФКЗ РФ № 6 «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» [18]. Закон, який набув чинності в 2015 р., фактично створив систему, яка примушує кримчан визнати себе лише громадянами РФ відповідно до ФКЗ РФ № 19 від 29 грудня 2014 р. На теренах Криму без російського паспорту громадяни фактично позбавлені важливих соціальних прав на працю, освіту, отримання медичних послуг, пенсійних виплат тощо.

У зв'язку з тим, що одним із порушень прав людини в Автономній Республіці Крим та місті

Севастополі є автоматичне набуття громадянства України російського громадянства, законом встановлено, що примусове автоматичне набуття громадянства України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною, не є підставою для втрати громадянства України (ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») [6; 7].

Відповідно до ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство [12]. Крім того, норма про автоматичне громадянство не тільки є порушенням міжнародного гуманітарного права, а й міжнародного права в галузі прав людини.

9. *Свобода мирних зібрань* гарантує людям право мирно збиратися заради публічного висловлення будь-якої мети або обговорення будь-якої проблеми. Вона тісно пов'язана з іншими основними правами та свободами, обмеження допускаються відповідно до міжнародного права, включаючи адміністративні правила, за умови, що вони пропорційні і не застосовуються для придушення характеру вільного зібрання. З березня 2014 р. можливість мирно збиратися або проводити мітинги в Криму є значно обмеженою. Обмежувальні правові заходи створили додаткові перешкоди для реалізації права на мирні зібрання. Нагадаємо, що за ст. 39 Конституції України, громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [12].

10. *Здійснення правосуддя і право на справедливий суд.* Очевидною є поступова заміна правової системи України на окупованій території правовою системою Російської Федерації, що в підсумку спричинило плутанину для юристів-практиків, а також правову невизначеність для суб'єктів права. Судові та правоохоронні органи Росії в Криму часто порушували презумпцію невинуватості, право на інформацію про характер і причину обвинувачення, право захищатися або отримати допомогу адвоката за власним вибором, право на достатню кількість часу для підготовки до захисту, право на суд без невинуватості затримки, право на оскарження чи перегляд, право на розгляд у незалежному та неупередженому суді та право не давати показань проти самих себе або не визнавати себе винними.

Як убачається, на тимчасово окупованій території порушено ст. 55 Конституції України, де визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [12].

11. *Право на фізичну і психічну недоторканність* включає свободу від катувань та інших видів нелюдського поводження. І Російська Федерація, і Україна ратифікували міжнародні конвенції, що зобов'язують їх запобігати катуванням, жорстокому та/ або нелюдському поводженню чи поводженню, що принижує гідність, і забезпечувати відповідну компенсацію постраждалим. З 2014 р. органами публічної влади Російської Федерації в Криму та на іншій тимчасово окупованій території вчинялися численні тяжкі порушення права на фізичну і психічну недоторканність. Відсутність розслідувань вказує на те, що особи, причетні до їх вчинення, продовжуватимуть уникати покарання [5].

З-поміж інших конституційних громадянських і політичних прав та свобод людини, які порушуються чи обмежуються на тимчасово окупованих територіях України, відзначимо право на свободу асоціацій. Після окупації Криму більшість правозахисних груп припинили існування або перебазувалися до інших регіонів України, деякі це вчинили на знак протесту проти нової ситуації, а інші – через особисті погрози і фізичне насильство, з якими зіткнулися їх члени.

Інша проблема, про яку, на наш погляд, не варто замовчувати, – це примусовий призов до армії. З огляду на міжнародно-правову практику окупаційній державі забороняється примушувати осіб, котрі перебувають під захистом, служити в її збройних або допоміжних силах, так само як і забороняється чинити тиск і вести пропаганду на користь добровільного вступу до армії [5; 6; 9; 13].

Варто зупинитись і на колективних правах, що зазнають утисків чи порушень на тимчасово окупованих територіях України. Це, наприклад, порушення *прав кримськотатарського народу*. Починаючи з березня 2014 р., зокрема через незгоду визнати «референдум» 16 березня, кримські татари стали об'єктом репресій із боку РФ. Попри зростаючий тиск, у вересні 2014 р. кримські татари ухвалили рішення не брати участь у виборах органів окупаційної влади [9]. Окупаційна російська влада робить усе можливе для знищення ознак національної ідентичності корінних народів Криму, насамперед кримсько-татарського народу, а також українців. Проукраїнська позиція, використання українських та кримсько-татарських символів також стали причиною

загрози для життя та здоров'я громадян України та громадян Російської Федерації з боку ксенофобськи налаштованих елементів.

Постановою Верховної Ради України «Про визнання геноциду кримськотатарського народу» 12 листопада 2015 р. депортацію визнано геноцидом, а окупацію Кримського півострову і репресії проти кримськотатарського народу – етноцидом. В Україні 18 травня встановлено Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу [6]. 26 квітня 2016 року маріонетковий окупаційний так званий «верховний суд» Криму заборонив Меджліс кримськотатарського народу, що був визнаний Верховною Радою України виконавчим органом Курултаю кримськотатарського народу, який, у свою чергу, є вищим представницьким органом кримськотатарського народу, і через цю заборону головний офіс Меджлісу кримськотатарського народу перенесений до Києва. Такі дії окупаційного режиму вважаються проявом грубого нехтування вимогами Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Рамкової конвенції про захист національних меншин, Декларації ООН про права корінних народів, Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього тощо.

Перелік індивідуальних і колективних прав і свобод людини, які порушуються на тимчасово окупованих територіях України, можна продовжувати і стосовно суб'єктів, видів прав і свобод людини та громадянина і т.д. Загалом, як бачимо, переважна більшість прав, що гарантована людині Розділом 2 Конституції України, а також великою кількістю законів та інших нормативно-правових актів, на тимчасово окупованій території порушується.

Поряд із цим ситуація з порушенням чи обмеженням конституційних громадянських і політичних, а також інших прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України демонструє необхідність приділення уваги до окремих категорій – внутрішньо переміщених осіб, дітей, пенсіонерів, недієздатних осіб, військовослужбовців, учасників АТО/ООС, біженців, мігрантів, іноземних громадян тощо. Їх статус має бути не лише належним чином врегульованим на законодавчому рівні, а й забезпечений реальними дієвими механізмами реалізації.

На наше переконання, способи захисту порушених прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях потребують удосконалення, підвищення ефективності й дієвості, доступності,

відновлення порушених чи обмежених прав і свобод, притягнення винних до відповідальності і відшкодування заподіяних збитків. Так, пропонуємо виокремити такі основні способи захисту порушених прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях:

1) *судовий*, тобто здійснюваний за участю органів судової влади України, а також міжнародними судовими інституціями;

2) *позасудовий*, тобто здійснюваний за участю інших органів влади України, а також за участю громадських організацій, насамперед правозахисного характеру.

У даному контексті першочерговим завданням, яке постало перед нашою державою, видається продовження судової реформи, подолання корупції та інших негативних явищ у системі організації та функціонування органів публічної влади в Україні, залучення громадських організацій, територіальних громад і населення до процесу прийняття державно-владних рішень та контролю за їх виконанням.

На жаль, нинішня державна політика України щодо Криму залишається переважно несистематизованою, а діяльність державних та недержавних структур є реактивною, а не проактивною [1]. Не дивлячись на запровадження низки нових органів чи посадових осіб, завданням яких є забезпечення і захист прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях (Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України; Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу; Уповноважений Президента України з питань реабілітації учасників антитерористичної операції, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інші захворювання під час участі в антитерористичній операції тощо), реальна система захисту та ефективних дієвих гарантій у цій сфері потребує вдосконалення.

Залишаються проблеми притягнення винних до відповідальності в установленому законодавством порядку, відновлення порушених прав і свобод людини і попередження недопущення таких порушень чи обмежень у майбутньому.

На нашу думку, ефективним вбачається звернення за захистом порушених прав і свобод людини на окупованих територіях до міжнародних судових інституцій. Так, згідно з останніми даними Україна має намір звернутися до Європейського суду з прав людини з позовом проти Росії щодо незаконної масової висилки громадян України та інших держав з анексованого Криму.

Офіс уповноваженого з питань ЄСПЛ разом із правозахисниками, разом із кримською прокуратурою, яким ми дуже вдячні за матеріали про українських політв'язнів, підготує ще один міждержавний позов до ЄСПЛ проти Росії, який буде стосуватися обставин цієї справи. Сама по собі масова висилка іноземців є порушенням європейської конвенції з прав людини, а для РФ це є «стандартною практикою».

За словами експерта ГО «Регіональний центр прав людини» Романа Мартиновського, з липня 2014 року по травень включно 2018 року за порушення міграційних прав суди окупованого Криму винесли 9548 рішень. Із даної кількості судових рішень 2425 осіб були виселені із цієї території. Йдеться як про громадян України, так і про громадян інших держав. Експерт повідомив, що за цей час із Криму виселили громадян 37 держав, «4 особи без громадянства, яких нам вдалося ідентифікувати», 1 тисячу 18 громадян України [21].

Доступним механізмом впливу на процес забезпечення прав і свобод громадян України на теренах окупованого Криму є здійснення постійного політичного тиску на агресора та формування міжнародної коаліції на підтримку процесу деокупації Криму, створення міжнародних механізмів захисту прав та посередництва між Україною та РФ у гуманітарних питаннях. Це можливо,

зокрема, шляхом звернення України до міжнародної спільноти (ОБСЄ, ООН, ПАРЕ та ін.) з пропозиціями щодо створення міжнародного переговорного механізму для врегулювання наслідків агресії РФ проти України та її громадян. Так, у резолюції Європейського Парламенту від 4 лютого 2016 року «Ситуація з правами людини в Криму, зокрема кримських татар», підтримується ідея Президента України щодо впровадження такого міжнародного механізму переговорів у форматі «Женева плюс», а не систематичного моніторингу дотримання прав людини в Криму незалежними спостерігачами міжнародних організацій, членом яких залишається Росія [9].

Висновки. Комплексний характер трансформаційних процесів, які на сьогодні відбуваються в політико-правовому житті України, подій на сході України та Автономній Республіці Крим зумовлює необхідність проведення науково-теоретичних дискусій не лише окремих проблем, пов'язаних із нормативно-правовим забезпеченням тих або інших правових і організаційних інструментів захисту прав людини, вдосконалення вітчизняного законодавства, а й системної розробки питань, які є значущими саме з точки зору свого змісту, ефективності та дієвості відновлення порушених прав і свобод, відшкодування заподіяних збитків і притягнення винних до відповідальності.

Список літератури:

1. Стратегія інформаційної реінтеграції Криму. URL: <https://mip.gov.ua/content/strategiya-informaciinoi-reintegracii-krimu.html>.
2. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: [монографія] / [О.В. Зайчук, В.С. Журавський, Н.М. Оніщенко та ін.]; за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук. К.: Юридична думка, 2007. 424 с.
3. Горун О.В., Камінська Н.В., Фатхутдінова О.В. Теорія держави та права: навч. посіб. К.: КНТ, 2011. 216 с.
4. Колодій А.М. Принципи права України: моногр. К.: Юрінком Інтер, 1998. 206 с.
5. Тематична доповідь Управління Верховного Комісара ООН з прав людини «Ситуація з правами людини у тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)», підготовленої Місією ООН з прав людини в Україні на виконання відповідної резолюції ГА ООН 71/205. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_Ukrainian.pdf.
6. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 44, ст. 753. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-19>; Стратегія інформаційної реінтеграції Криму. URL: <https://mip.gov.ua/content/strategiya-informaciinoi-reintegracii-krimu.html>.
7. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
8. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
9. Забезпечення прав і свобод громадян України в анексованому Криму. Аналітична записка / Відділ розвитку політичної системи. Серія «Політика». URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/prava-74d1a.pdf>.

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/paran4285#n4285>.
13. The humanitarian concerns with regard to people captured during the war in Ukraine 2112(2016) on 21 April 2016 (17th Sitting). Parliamentary Assembly of Council of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=22750&lang=en>.
14. Тематичний звіт Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні «Свобода пересування через адміністративний кордон із Кримом». 21 червня 2015 р. URL: <http://www.osce.org/ukraine-smm/165691>.
15. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. URL: http://pidruchniki.com/12920522/pravo/teritoriya_mizhnarodnomu_pravi.
16. One Year On. Violations of the right to freedom, expression and association in Crime. Ще один рік. Порушення права на свободу вираження поглядів і асоціацій у Криму, Міжнародна амністія. К., 2015. С. 9–14.
17. Права людини в Криму. «Крим SOS». URL: <http://crimeamap.krymsos.com/ru/map.html>.
18. Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 21 марта 2014 г. № 6-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя». URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102171897>.
19. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
20. Камінська Н.В. Захист прав дітей у міжвоєнний та повоєнний період. Друга світова війна і Україна: актуальні історико-правові проблеми: зб. матер. круглого столу (Київ, 28 квіт. 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 13–16.
21. Україна подасть позов до ЄСПЛ проти Росії через висилку українців з Криму URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/26/7187448>.

НАРУШЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА НА ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ УКРАИНЫ И СПОСОБЫ ИХ ЗАЩИТЫ

Осуществлен анализ конституционных гражданских и политических прав и свобод человека, которые нарушаются на временно оккупированных территориях Украины. Определены особенности их защиты с помощью специально уполномоченных органов публичной власти, их должностных лиц, правозащитных и иных неправительственных организаций, включая международные организации и т.д.

Ключевые слова: конституционные права, свободы, гражданские права, политические права, временно оккупированные территории, обеспечение прав человека, защита прав человека, гарантии прав и свобод человека.

VIOLATION OF THE CIVIL AND POLITICAL RIGHTS RIGHTS AND FREEDOMS ON THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE AND WAYS OF THEIR PROTECTION

The analysis of constitutional civil and political human rights and freedoms that are violated or limited in the temporarily occupied territories of Ukraine is carried out. Peculiarities of their protection with the help of specially authorized public authorities, their officials, human rights and other non-governmental organizations, including international organizations, etc. are determined.

Key words: constitutional rights, freedom, civil rights, political rights, temporarily occupied territory, ensuring human rights, protection of people's, guarantees of human rights and freedoms.